

NAREČJA NA LOŠKEM

Za začetek predstavitve narečij na loškem ozemlju bi najprej navedla nekaj jezikovnih pojavov, ki so važni za razlikovanje posameznih narečij in govorov. Ker pa bom navajala ponazorilne primere predvsem z loškega področja, naj povem, da se tu govorijo tri glavna narečja: loško, selško in poljansko. Podrobneje jih bom predstavila pozneje.

Govorec enega govora spozna pripadnika druge govorne skupine najprej po t. i. zavijanju, zategovanju in petju, po izgovoru posameznih glasov ter po različnih besedah, ki jih za eno in isto stvar ali pojem uporabljajo. Če povemo z jezikovnim izrazjem, so te razlike v naglasni, glasovni in besedni ravni. Obstajajo tudi druge, predvsem besedotvorna, pomenska, morfološka in skladenjska, vendar so te v primerjavi s prejšnjimi v smislu razlikovalnosti manj pomembna za celoten slovenski jezik, še manj pa za manjše jezikovno področje, kot je naprimer loško.

Naj najprej podam nekaj primerov za vsako od naštetih jezikovnih ravnin. Primeri bodo po vrstnem redu iz loščine, selščine, poljanščine in včasih žirovščine.

1. Naglas

a) Naglasno mesto (na katerem zlogu ali samostalniku v besedi je naglas)¹

'bezy	bə'zəg	'bəzy
'məyla	məg'la	'mɔyla
snô	snô	'sɔn
'tak/'tok	tkô	tók
na nôya	na nogô	na 'noya

b) Dolžina samoglasnikov

Loški in poljanski i in u sta krajša od klasičnih gorenjskih ali knjižnih:

'lipa, 'list : lípa, list

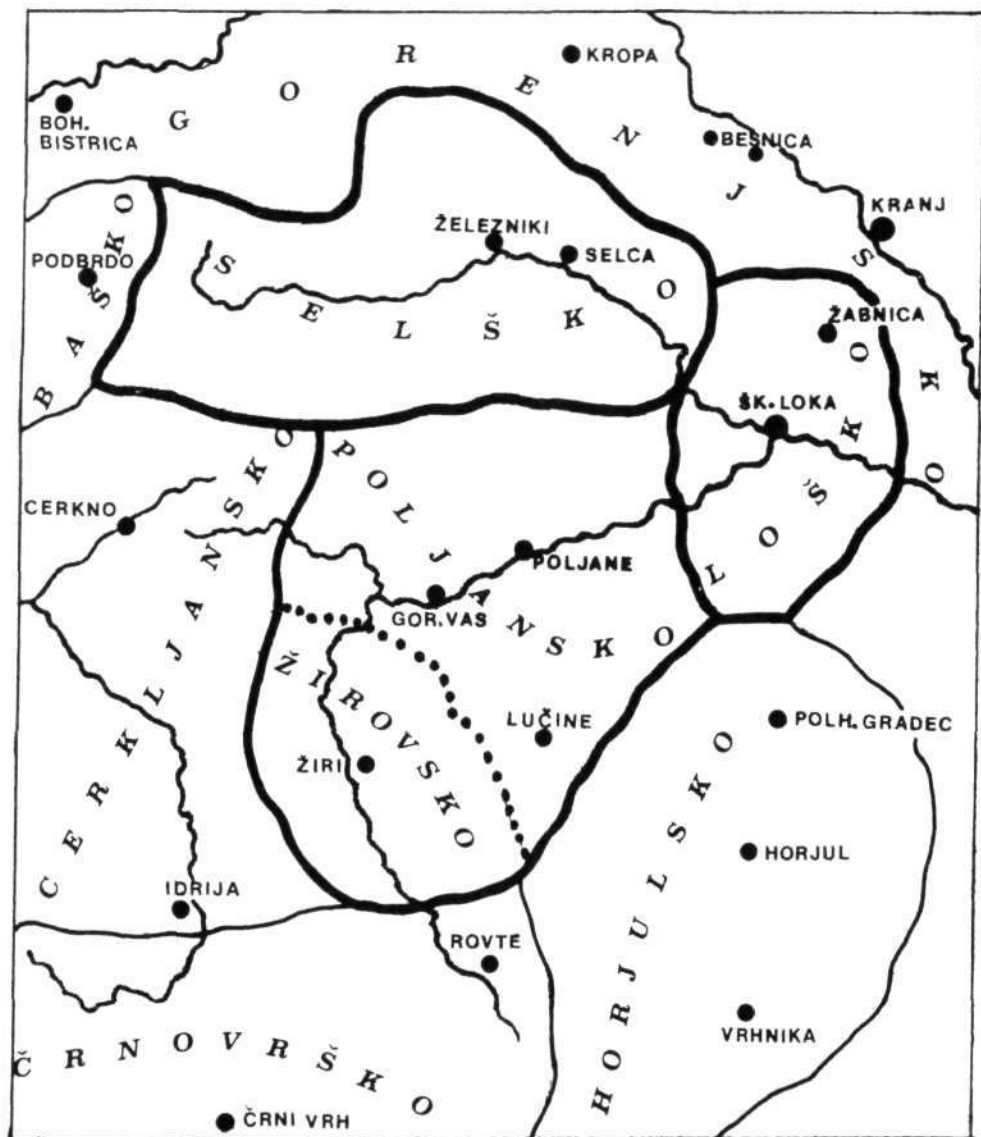
'muxa, x'ruška : múxa, xrúška

c) Intonacija

Loščina ima eno samo vrsto intonacije in to padajočo, medtem ko ima selščina padajočo in rastočo, ravno tako tudi poljanščina z žirovščino.

nôs – del glave : nôs – 3. os. ed. gl. nositi

dêla – 3. os. ed. gl. delati : dē:la – Red. sam. delo

Pregledna karta razširjenosti narečij

Razvrstitev posameznih intonacij na posameznih samoglasnikih, dolgih in kratkih samoglasnikov in mesto naglasa daje vsakemu narečju značilni slušni vtis. Naj povem, da so naglasni elementi najbolj trdna (obstoja) sestavina vseh slovenskih govorov, zato se pri govorcu tudi najdalj ohranijo. Človek lahko govori popolnoma knjižno, z vsemi knjižnemu jeziku lastnimi glasovi, besedami itd., pa se včasih po melodiji še vedno spozna, od kod je doma. Ločani se najbolj spoznamo po kratkih i in u.

2. Glasovi

k'rəx	k'rex	k'rox	k'rax
klôp	klôp	klûôp	
pêĉ	pêĉ	pîĉĉ	
'pes	'pəs	'pəs	'paş
zêĕle	zêĕle	ziĕĕle/zêĕle	
ɣulôb	golôp	'ɣoluob	'ɣaluob
'turšĉa	tôršĉa	tôršĉa	
trêk	trêk	t'rejk	
ôda	vôda	vôda	váda

3. Besedje

'dila	dila	'dila	žâyanca
kêrž	s'terž	'kerž (koruzni) češárk	
		s'torž (smrekov)	
knâla	knâla	ĉuôĭa	ĉuôĭe
rêkĭĉ	rêkĭĉ	p'ruštaf	
u'se svêti	u'se svét	váxt	wáxt

4. Besedotvorje

'butara	bútara/ bútarca	'butarca	'butarca
---------	--------------------	----------	----------

Na začetku sem že omenila tri glavna nareĉja, ki se govorijo na področju loškega ozemlja. Ker smo v centru, bom začela z loškim, ki se govori v samem mestu in bližnji okolici, na najdaljši črti je uveljavljen v smeri proti Kranju, kjer ima okrog Žabnice že nekatere pojave različne od centralnih.

Na zahodu se loščina stika s selškim nareĉjem, v Poljanski dolini govorijo poljansko, v žirovski kotlini pa žirovsko varianto poljanščine. Poleg teh glavnih se na obrobju, ki mejijo na druga nareĉja, med žirovske, poljanske, selške in loške osnove že mešajo elementi drugih mejnih govorov: idrijskega, cerkljanskega, tolminskega, baškega in gorenjskega. Samosvoj je otoček v Danjah, kjer so se še v precejšnji meri ohranili elementi jezika nemških priseljencev.

Selško nareĉje je podtip gorenjskega, loško in poljansko z žirovskim pa spadajo k rovtarski narečni skupini, kamor se uvrščajo tudi tolminsko, cerkljansko, črnovrško in horjulsko. Kakor je za poljansko razumljivo, da spada v to skupino, pa je za loščino na prvi pogled težko dojeti, zakaj se sredi najlepše ravnine, z današnjega stališča brez kakršnihkoli naravnih ovir, naenkrat konča gorenjsko nareĉje in začne njemu čisto nesorodno. Če pogledamo meje med gorenjskim in loškim govorom v ravnini, ugotovimo, da se v Dragi, ki je zadnja vas zdajšnje loške občine, že govori gorenjščina, kolikor se v zadnjem času govorica ne spreminja. Sosednji Dol je že v šišenski občini in ima v osnovi gorenjski govor.

Zanimivi in povedni sta vasi Pungert in Gosteče: obe majhni vasi, pod faro uradno stalno v Soro, v različnih obdobjih pa tudi pod krajevni urad, krajevno pa bliže Loki. Govor imata obe vasi loški in sta v smeri proti Ljubljani zadnji vasi s tem narečjem. Zanimivo je, da sta bili to tudi zadnji vasi, ki sta spadali pod loško gospodstvo. Govor Godešiča na drugi strani Sore je čisto loški, Reteče in Gorenja vas pa imata že nekatere elemente gorenjščine. Senica ima gorenjski govor, enako tudi Jeprca, kolikor tu sploh lahko govorimo o svojem govoru, saj jo sestavlja le nekaj hiš. V smeri proti gorenjskemu Kranju tu ni naselij, od Kranja proti Loki v Stražišču govorijo gorenjsko, v Bitnjah pa se govora mešata.

Kako je nastala govorica v teh naseljih, Loki in bližnji okolici? Ozemlje je bilo sicer redko, vendar že naseljeno s slovanskim prebivalstvom, ko so ga začeli načrtno naseljevati z nemškimi kolonisti. V Loki in po Sorškem polju so Nemci asimilirali prvotno slovansko prebivalstvo in govorni jezik je postal bavarsko narečje, verjetno z nekaterimi slovanskimi elementi. Pozneje se je iz Poljanske doline razširil predhodnik današnjega poljanskega narečja. Tako je tu prišlo do stika dveh vrst govorov, kar praviloma vodi k poenostavljanju bolj kompliciranih jezikovnih pojavov. To se je zgodilo tudi tukaj, kjer je zdaj obratno kot v preteklosti slovenski jezik asimiliral nemškega, tako da danes kažejo na nemške naseljence predvsem priimki in imena krajev ter ledinska imena, toda narečje, ki je tu nastalo, je samosvoje, drugačno od gorenjskega, selškega in poljanskega, po nekaterih lastnostih nekaj vmesni člen.

Loško narečje je v primerjavi z gorenjskim in poljanskim res najbolj enostavno: nima t. i. intonacijskega naglaševanja, kar imajo vsa sosednja narečja in je verjetno glavna posledica sožitja z nemščino; skoraj nima pomensko razločevalnih kračin in dolžin samoglasnikov, kar ga veže z južnim delom gorenjščine, s to razliko, da je v loščini šlo bolj za krajšanje nekoč dolgih glasov, v gorenjščini pa v novjšem času za podaljševanje kratkih. Npr. v loščini je krûxa > k'ruxa, mûxa > 'muxa, miši > 'miš (Imn.), zîma > 'zima, v gorenjščini pa 'naš b'rat > náš brát. Podobno kot gorenjščina ima tudi loščina enoglasniški samoglasniški sistem, to se pravi, da nima glasov tipa ej, ou, ie, uo, ie, uo, uo ipd. Ima npr. bôx, nôč, rôb, yôba, škôda, kôza, nôya, pêč, mêd, pêt, imê, dêtila, têta, sêstra in ne npr. buog, nouč, ruop, guoba, skuoda, kuaza, nuaga, peič, miget, piot, imie, diotela, tjeta, sjastra, kot imajo razna druga slovenska narečja.

Kot sem že prej omenila, loščina teži h krajšanju glasov in to je privedlo do izredno močne samoglasniške redukcije. To je glasovni pojav, kjer se zaradi kratkosti artikulacijskega časa samoglasniki ne izgovarjajo jasno, ampak izgubljajo svojo tipično barvo in se krajšajo do popolne onemitve. Redukcija je bila v določeni dobi tudi v gorenjščini močna, vendar se je v novjšem času razvoj spremenil, medtem ko se je v loščini nadaljeval v isto smer. Tako imamo v gorenjščini npr. besede tipa tičak, mačak, petak, v loščini pa 'tičk, mâčk, pêtk.

Omenila bi še eno značilnost loščine, ki pa je lastna tudi poljanščini in v malo manj izraziti obliki tudi mejnim gorenjskim govorom. To je glas y namesto g, ki ga drugi dojemajo kot h. Tako rečejo npr. za Ivana Omana, da je to »tisti kmet, ki na h govori«.

Selščina je tip gorenjskega narečja z enoglasniškim samoglasniškim sestavom. Največja sistemska razlika med njo in loščino je naglaševanje; kot druga gorenjska narečja ima tudi selščina intonacijski tip naglaševanja, tj. rastoče in padajoče naglase.

Druga značilnost gorenjščine in tudi selščine je naglasno mesto v besedah tipa mæg'la, stə'za, stə'ber, kjer je naglašen zadnji zlog, medtem ko je v loščini in poljanščini prvi: 'məyla, s'teza, s'teber. Gorenjsko stanje je starejše.

g, ki je v loščini in drugih rovtarskih govorih, kot sem že omenila, pripornik, je tu še zapornik, vendar z nekoliko oslabiljeno zaporo. Za selščino je značilno tudi to, da se 3. sklon končuje na -o i ne na -u: t'mo, p'so, áto, bráto, visókmo.

Za *poljansko narečje* bi lahko rekli, da je od vseh treh najbolj opazno. Temu so vzrok naglasni pojavi in enoglasniškodvoglasniški samoglasniški sistem. Pri naglaševanju moramo upoštevati intonacijski način, ki pa ima v delu besed ravno nasproten potek intonacije kot v gorenjskem in drugih intonacijskih narečjih.

Če je v selščini npr. kráva, je v poljanščini kráva. Druga naglasna lastnost so dolgi in kratki samoglasniki, pri čemer so za razliko od večine slovenskih narečij tu dolgi tudi nenaglašeni (ponaglasni) samoglasniki. Obe ti lastnosti sta v primerjavi z gorenjskim stanjem mlajši. Naglasno mesto je bližje loščini kot gorenjščini, tako je tudi v poljanščini naglas na prvem delu besed 'moyla, s'toza, s'tobar. Je pa za to narečje značilno še eno drugačno mesto naglasa, in sicer tip 'oko, ki se glasi ók, néb, kjer je prišlo tudi že do onemitve končnega samoglasnika, včasih pa tudi ne npr. 'mesū, pri čemer končni samoglasnik ostane dolg. Tako je tudi v primerih tipa 'yolugb, 'večier, kjer je naglas že na prvem zlogu, dolžina oziroma dvoglasnik kot posledica nekdanje dolžine v drugem zlogu pa ostane in tudi intonacija na njem. Ta premik naglasa je med narečji na loškem lasten samo poljanščini in žirovščini, loščina, selščina in gorenjščina ga ne poznajo, pa tudi v ostalih slovenskih narečjih je zelo redek.

Poljanščina ima enoglasniškodvoglasniški samoglasniški sistem, po čemer se to narečje prav tako loči od loščine in selščine. Od dvoglasnikov obstajata ie in uo: piěč, 'večier, puōt, 'yolugb.

Poljansko narečje ima v *Žirovski kotlini* nekatere posebnosti. Od poljanščine se loči najbolj po t. i. akanju, to je izgovoru a namesto o: 'pād, 'kaš, k'rap, k'rax, 'kap, 'paku, káza, wáda, kása, ása.

Druga žirovska značilnost je preglas, to je izgovorjava e namesto a za č, ž, š, j, in < n in l < é: svěče, tūōče, plācet, véiže, vēje, 'xiše, mēšet, čěšne, kuóina, stiēle, pélet. Ta pojav je na Loškem znan samo v žirovščini. Pojav, da se pred -ke, -ge, -xe vriva i, pa je znan v poljanščini in žirovščini: nóiye, nàiye, róike, ráike, stréixe.

V primerjavi z drugimi narečji na Loškem ima žirovško še to posebnost, da na koncu besed govorijo samo nezveneče glasove: zuōp, liēt, rôx, ôs, 'dāš (= zob, led, rog, voz, dež).

Nazadnje naj povem še, koliko so naši govori raziskani oziroma popisani in v kakšni smeri. V Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik² hranimo zapise govorov naslednjih krajev z našega področja: Zg. Sorica, Zali Log, Podlonk, Dražgoše, Železniki, Selca, Praprotno, Žiri, Dobračeva, Gorenja vas, Lučine, Poljane, Leskovica, Javorje, Bukov Vrh, Gabrč, Šk. Loka, Pungert, Suha, Godešič, Reteče, Žabnica, Zg. Bitnje.³ To so zapisi po vprašalnici, ki da osnovno glasovno in morfološko, do neke mere tudi naglasno in besedno sliko posameznega govora. Vsebuje 870 osnovnih vprašanj. Govori so bili zapisani v zadnjih 30 letih, zapisovali pa so akad. Tine Logar in njegovi učenci, študentje zadnjih letnikov slovenščine.

Za primerjavo, kako se v posameznih govorih glasijo nekatere besede, ki jih poznajo vsa loška narečja, naj služi naslednja preglednica.

knjižno	selško	loško	poljansko	žirovsko
les	lēs	lēs	lēs	lēs
led	lêd	lêd	liêd	liêt
peč	pêč	pêč	piêč	piêč
pet	pêt	pêt	piêt	piêt
pepel	pepêu	pipêu	'pepiêu	'pepiêu
snežen	snəžên	snizên	s'nežien	s'nežien
večer	večêr	vičêr	'večier	'večier
mečem	měčlem	měčim	miêčem	miêčem
sedem	sêdem	sêdɛm	siêdɛm	sienn
perje	pêrje	pêrje	piêrje	piêrje
zelje	zêle	zêle	'zejle	ziêle
nesem	nésem	nêsim	nésem	nésem
žena	žéna	žêna	žéna	žéna
levica	l'vica	li'vica	le'vica	le'vica
bog	bôg	bôx	bôy	bôx
gnoj	gnôj	ɣnôj	ɣnôj	ɣnôj
noč	nôč	nôč	nôč	nôč
mož	môž	môž	muôž	muôš
pot	pôt	pôt	puôt	puôt
goba	gôba	ɣôba	ɣuôba	ɣuôba
noša	nôša	nôša	nuôša	nuôše
golob	golôb	ɣulôb	'ɣoluob	'ɣaluop
konj	'kon	'kən	'kojɛn	kuôjɛn
koš	'koš	'kaš	'koš	'kaš
konec	kônc	kônc	kônc	kânc
koža	kóza	kôza	kóza	káza
lonec	lónc	lônc	lônc	lânc
osa	vósa	ôsa	ósa	ása
dež	'dăž	'dež	'dăž	'dăš
pes	'pəs	'pes	'pɔs	'pəs
megla	măg'la	'măyla	'mɔyla	'măyla
steza	stă'za	s'teza	s'tɔza	s'tăza
čeber	3'băr	'čeber	'čɛbar	'čăbăr

knjižno	selško	loško	poljansko	žirovsko
steber	stə'bər	s'teber	s'tobar	s'təbər
pekel	p'kou	'pəku	'poku	'paku
bogat	bo'gat	'bəyat	'boyat	'bəyat/báyat
mrlič	mər'ləč	'merlč	'mərļč	'marļč/'mərļč
ime	imê	imê	'imię	'imię
srce	sərcê	sercé	'sarce	'sarce
kdo	gdô	gdô/dô	kdô/kedô	kədu
lepo	lpô	lpô	'lepū	'ləp/'lep
meso	mesô	misô	'mešū/'məsu	'mesu
seno	snô	snô	'søn	'šan
miš	'măș	'meš	'măș	'meš
širok	šə'rok	ši'rək	'šerök	'šerak
pisala	psāla	pisāla	'pisāla	'pisāla
kruh	k'rəx	k'rəx	k'rōx	k'rəx
tu	'te	'tə	'tō	'tə
sušiti	s'set	š'sit	'sošt/'sošit	'sašt
gad	'gad	'yed	'yad	'yət
močerad	moče'rad	muča'red	mo'čerād	ma'čerāt
hiša	xīša	'xiša	'xiša	'xiše
maša	māša	māša	māša	māše
toča	tôča	tôča	tūôča	tūôče
stelja	stēla	stēla	s'tejla	stiēle
sveča	svēča	svēča	svēča	svēče
plačat	pláčat	pláčat	pláčat	pláčet
noge	nogê	nuyê	'noiye	'naiye/náye
roke	rokê	rukê	'roiike	'raiike/rūôke
tretji	trék	trék	t'rejt	trējt
njiva	níva	'niva	'niva	'niva
korenje	koréne	kurêne	ko'rejne	kərejne

¹ Pomen oznak:

- ' pred zadnjim soglasnikom pred naglašenim samoglasnikom – kratek naglašen samoglasnik
- ˘ nad samoglasnikom – dolg rastoč samoglasnik
- ˘ nad samoglasnikom – dolg padajoč samoglasnik
- : za samoglasnikom – dolg nenaglašen samoglasnik
- ˙ pod samoglasnikom – ozek glas
- ˙ nad samoglasnikom – še ožji glas (skoraj i ali u)
- ą – manj jasen a

ie, uo – povežaj pod ie, uo pomeni, da se oba glasova izgovarjata skupaj, brez prekinitve med njima.

² Celoten naslov: Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana.

³ Tudi primeri za to predavanje v okviru Blaznikovega večera na Loškem gradu so vzeti iz teh zapisov, predvsem iz zapisov Zinke Leben-Pivk, Francke Benedik, Romane Debeljak in Marije Stanonik.

DIE DIALEKTE IM BEREICH VON ŠKOFJA LOKA

Im Vortrag werden die im Bereich von Škofja Loka gesprochenen Dialekte vorgestellt. In der eigentlichen Stadt, ihrer unmittelbaren Umgebung und etwas weiter in Richtung Kranj wird der Loka-Dialekt gesprochen, im Selca-Tal der Selca-Dialekt, im Poljane-Tal der Poljane-Dialekt. Im Žiri-Becken weist der Poljane-Dialekt einige Unterschiede auf und so kann man von der »Žiri« - Variante des Poljane-Dialektes sprechen.

Wie in allen anderen slowenischen Dialekten sind auch bei unseren für die Unterscheidung am wichtigsten die Akzent- und die Lauterscheinungen, zum Teil noch die Wort- und Wortbildungserscheinungen, wogegen die morphologischen und syntaktischen fast belanglos sind. Beim Akzent müssen die Stelle und Art des Akzents sowie die Lautlänge berücksichtigt werden. Die Kombination aller drei Eigenschaften ergibt die beständigsten Merkmale der einzelnen Dialekte bzw. Redeweisen. Danach erkennt man oft den Zugehörigen zu diesem oder jenem Dialekt, obwohl er in seiner Rede alle der Schriftsprache eingenen Laute, Wörter und Formen verwendet. Berücksichtigt man sämtliche diese Akzentelemente, ist der Stand in unseren Dialekten wie folgt: Der Loka-Dialekt hat nichttonemische, dynamische Betonung, die Lautlänge wirkt nur teilweise unterscheidend auf die Bedeutung ein; der Selca-Dialekt weist die klassische slowenische tonemische Betonung auf, d. h. steigend und fallend intonierte sowie lange und kurze Vokale, von denen die langen nur betont sein können. Der Poljane-Dialekt zeigt die größte Bewegtheit: er hat tonemische Betonung, lange und kurze Laute und die langen sind auch nach dem Akzent möglich. Die Akzentstelle befindet sich nicht in allen drei Dialekten stets an derselben Stelle. Im Loka-Dialekt, noch mehr jedoch im Poljane-Dialekt ist der Akzent in einigen Akzentkategorien gegen den Wortanfang gerückt. Der Selca- und der Loka-Dialekt weisen in ihren Lautsystemen lediglich Monophthonge auf, während der Poljane-Dialekt auch die Diphthonge *je* und *uo* hat.

Beim Vergleich der Dialekt-Erscheinungen werden jene berücksichtigt, die sich im Loka-, Poljane- und Selca-Dialekt voneinander unterscheiden, wogegen die gleichen und weniger wichtigen nicht vorgestellt werden. Einige Hauptunterschiede in der Betonung und den Lauten sind aus der beiliegenden Tabelle der einzelnen Wörter im Selca-, Loka- und Poljane- (auch im Žiri)- Dialekt ersichtlich.